

Anna Jakubowicz-Bryx

Rzeszów

ZASÓB SŁOWNICTWA UCZNIÓW KLAS NIŻSZYCH I JEGO KONSEKWENCJE DYDAKTYCZNE

1. Sposoby wzbogacania słownictwa uczniów w środowisku szkolnym

Potrzeba ludzi wszechstronnie wykształconych i twórczych, wynika z rozwoju współczesnego społeczeństwa. Edukacja wczesnoszkolna zmierza do ukształtowania osobowości ucznia zdolnego do samodzielnego myślenia, podejmowania nowych problemów i przeżywania radości z ich rozstrzygnięcia. Realizację tych zadań umożliwi odpowiedni zasób wiedzy i sprawne opanowanie wielu umiejętności. Umiejętnością, która pozostanie głównym sposobem zdobywania wiedzy w ciągu całego życia jest sprawne słownictwo. Umiejętność ta została zaliczona do osiągnięć koniecznych na szczeblu edukacji wczesnoszkolnej, wymaga zatem szczególnej troski nauczyciela w pierwszym okresie nauki szkolnej i stałej uwagi na etapie nauki systematycznej (Jakubowicz-Bryx 2002a, s. 559).

Szkoła znacząco oddziałuje na zmianę sposobu mówienia. Realizuje systematycznie program z zakresu wiedzy o języku ojczystym. Głównym bowiem celem nauczania języka polskiego jest wdrażanie do posługiwania się językiem ogólnopolskim, kształtowanie sprawności w zakresie mówienia, czytania i pisanie. W szkole dziecko wzbogaca swój zasób leksykalny, jego repertuar językowy urozmaica się. Dzięki specjalnym zabiegom szkolnym, a mianowicie: ćwiczeniom słownikowo-frazeologicznym i syntaktycznym, czytaniu i opracowywaniu tekstów, ćwiczeniom w mówieniu i pisaniu oraz ćwiczeniom gramatyczno-ortograficznym z elementami wiedzy o języku, poznaje liczne warianty stylistyczne, które sprawiają, że język będzie piękny i bogaty, a także poprawny pod każdym względem (Jakubowicz-Bryx 2002b, s.73). „Bogactwo lub ubóstwo leksykalne decyduje o stopniu precyzji wypowiedzi, która odgrywa ważną rolę w procesie porozumiewania się” (Laskowski, Polański 1984, s. 221).

Pełna i skuteczna realizacja programu kształcenia językowego musi mieć charakter wielostronny, zróżnicowany, polimetodyczny i ściśle łączyć się z pozostałymi składnikami edukacji polonistycznej, tj. z poznawaniem dzieł sztuki, słowa i obrazu. Z punktu widzenia teorii pedagogicznej i wychowania ważne znaczenie dla procesu dydaktycznego ma integracja ustnej i pisanej komunikacji językowej z komunikacją literacką i kulturalną, tj. teatralną, filmową,

plastyczną, muzyczną; audytywną, audiowizualną, jak też korelacja nauki mowy ojczystej z językami obcymi, szczególnie z tymi, których uczy się na kolejnych poziomach edukacyjnych szkoły (Kida 1990).

Umiejętności w posługiwaniu się językiem kształcimy poprzez organizowanie sytuacji pobudzających swobodne wypowiedzi uczniów, to, co ich interesuje z otaczającej rzeczywistości. Materiał, który pobudzi do mówienia i pisania, wyzwała zaciekawienie i przeżycia emocjonalne. Należy „wdrażać uczniów do umiejętności postrzegania i oceniania stosunków w poznawanej rzeczywistości i odpowiedniego językowego ich transformowania” (Bober-Pełzowska 1983, s. 99). I. Dąbska w swojej książce pisze, że język to operator poznawczy. W myśl tego dzieci powinny posiadać taki zasób słownikowy i syntaktyczny danej rzeczywistości, aby potrafiły dokonać jej analizy, odnaleźć stosunki, jakie w niej zachodzą (1967).

Język dziecka w klasach niższych jest różny. Tak jak każdy uczeń stanowi indywidualność w procesie edukacji, tak i mówi inaczej, odmiennie aniżeli rówieśnicy, a zatem na poziomie odpowiadającym jego rozwojowi. Rozwój języka dla jednostki jest odrębnym procesem i przebiega w zależności od jego właściwości intelektualnych. Główny kierunek mówienia w szkole wyznacza treść tematu, który jest podejmowany na danym zajęciu, gdyż to właśnie jemu podporządkowany jest przekaz językowy. Uczeń występując w roli referującego, czyli odpowiadającego na pytanie postawione przez nauczyciela, pełni funkcję informacyjną przekazu. Ona właśnie stanowi trzon na lekcjach, natomiast pozostałe schodzą na plan dalszy ze względu na sztuczność, jaka współlistnieje między nadawcą a odbiorcą.

Zasobny słownik ucznia jest świadectwem jego szerokiej wiedzy. W stałym bogaceniu zasobu leksykalnego należy przestrzegać trzech ważnych zasad: ortograficznej, ortofonicznej (ortopeicznej) i semantycznej, dzięki którym uczeń opanowuje równocześnie poprawną pisownię, wzorcową mowę oraz właściwe rozumienie logicznej treści poznawanych i przyswajanych słów na tle kontekstów wyrazowych, w jakich występują one w konkretnych aktach językowego porozumiewania się za pomocą kodu fonicznego i graficznego (Kida 2002, s. 146).

Szkoła wprowadza do słownika dziecka nowe wyrazy, a także uczy poprawnego ich stosowania, przez co usprawnia prawidłowe mówienie. W szkole też dziecko powinno zdobyć podstawową wiedzę na temat języka. Wiadomości te realizowane są za pomocą podręczników. Nauka nie ma polegać tylko na poszerzaniu zasobu leksykalnego, ale również na ulepszaniu form językowych, stąd zwrócenie uwagi na gramatykę. Zadaniem gramatyki, jako nauki o budowie języka, jest nauczyć należytego rozumienia jego logicznej struktury, rozszerzyć znajomość języka po to, żeby ułatwić i usprawnić posługiwanie się nim (Tłokiński 1982, s. 130). Obok gramatyki istotną rolę odgrywa ortografia, która również

jest czynnikiem determinującym mowę dziecka. Szkoła ma nauczyć nie tylko poprawnej wymowy, ale i też prawideł poprawnego pisania. Wypowiadamy się również pisemnie i ta umiejętność ma duży wpływ na życie dziecka. Forma pisana języka wymaga logicznej kompozycji, określonej selekcji faktów, uogólnienia zjawisk i zdyscyplinowanej, jednorodnej i jednolitej formy przekazu (Lubaś 1979, s. 85). Poza tym pisanie odnosić się może do nieznanego korespondenta i pozostaje jako świadek, dlatego też jednostka nieznaną zasad ortografii posłuży się tylko takim słownictwem, w którym nie ma tego rodzaju trudności, zawężając w ten sposób zasób swojego słownika. Znając prawidła pisowni dziecko częściej i bez obaw będzie używało nowych wyrazów, a jego wypowiedzi będą bogatsze i różnicowane.

2. Zasób leksykalny uczniów klas I-III – badania własne

Z rozwojem procesu mowy i myślenia ściśle związane są formy wypowiedzi. Zarówno te samorzutne i swobodne, jak i kierowane służą wyrażaniu myśli. Nauczyciel powinien więc już od pierwszych dni pobytu dziecka w szkole wdrażać je do poprawnego formułowania tych wypowiedzi i używania słownictwa literackiego. Z kształceniem językowym w zakresie form wypowiedzi związane są ćwiczenia słownikowe, prowadzące do nabycia umiejętności nazywania niektórych stanów, stosunków przestrzennych, kształtące umiejętność poprawnego posługiwania się środkami leksykalnymi w zależności od celu wypowiedzi i sytuacji komunikacyjnej.

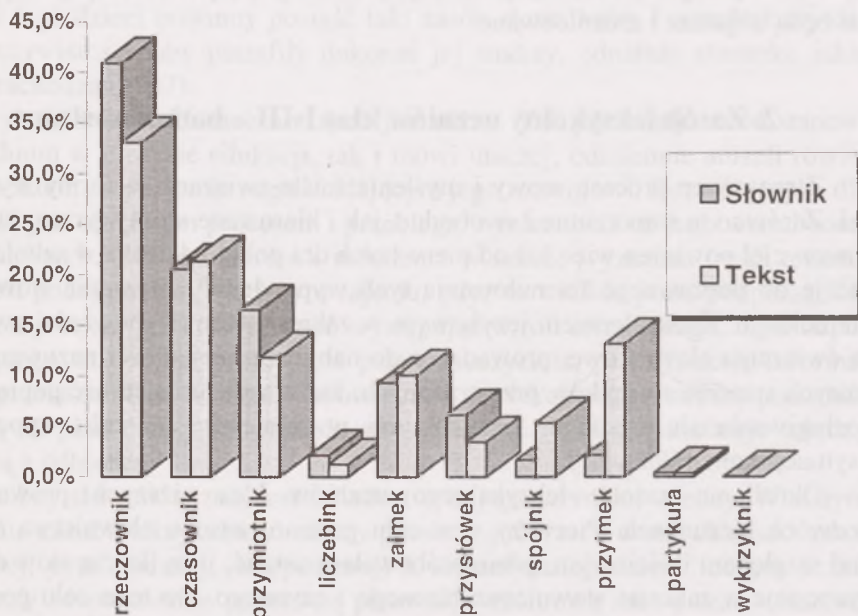
Określenie zasobu leksykalnego uczniów klas niższych prowadziłam w dwóch kierunkach. Pierwszy – w celu pomiaru zasobu słownictwa dziecka pod względem ilościowym, gdzie próbowałam ustalić, jaką ilością słów dziecko dysponuje w zakresie słownictwa biernego i czynnego. Do tego celu posłużyły mi wyniki uzyskane w trakcie redagowania przez dzieci dwóch form wypowiedzi pisemnych – opowiadania i opisu. Drugi kierunek – to próba ustalenia przyrostu tegoż słownictwa na przestrzeni trzech pierwszych lat nauczania.

Zredagowane przez badanych uczniów wypowiedzi zostały poddane dokładnej analizie ilościowej i jakościowej pod względem zawartego w nich słownictwa. Szczegółowe badanie struktury słownictwa dzieci dotyczyło poszczególnych części mowy, jakimi posługiwały się podczas redagowania opowiadań i opisów. Wszystkie użyte przez uczniów wyrazy zostały przydzielone do poszczególnych kategorii części mowy, według ich klasycznego podziału, na dziecięcych klas funkcjonalnych (*Encyklopedia języka polskiego* 1994, s. 41).

Leksykalny charakter moich badań wymaga określenia dwóch pojęć, które będą występować podczas ilościowej analizy zebranego materiału. Są to: słownik i tekst, które to określenie przyjmuję za M. Zarębiną (1980) oraz H. Boro-

wiec (1996). Słownik jest to zasób wszystkich haseł wyrazowych w wypowiedzi uczniów, natomiast tekst to zasób użyć tych haseł.

Badaniu zostało poddanych 1282 uczniów klas I–III. Podstawą analiz były dwie formy wypowiedzi pisemnej redagowanej przez dzieci. Opowiadanie na podstawie ilustracji oraz opis swojej ulubionej zabawki. Łącznie podałam więc analizie 2564 prace pisemne. Na histogramie 1. przedstawiam rezultaty analizy pisemnych wypowiedzi uczniów w formie opowiadania i opisu. Łącznie w wypowiedziach badani użyli 124,887 wyrazów. Słownik stanowiło 10,405 (8,3%) wyrazów, natomiast 114,842 (91,7%) hasła obejmuje tekst.

Histogram 1. Słownictwo pisemnych wypowiedzi uczniów

Z analizy wypowiedzi uczniów klas początkowych dotyczących opowiadania i opisu wynika, że dominujący udział w wykorzystanych częściach mowy stanowią rzeczowniki i czasowniki. Łącznie obejmują one aż 61,5% (słownik) i 54,5% (tekst) wyrazów. Praktyka szkolna dowodzi, iż w przypadku opowiadań te dwie części mowy najczęściej są przedmiotem ćwiczeń wykorzystywanych podczas redagowania tej formy wypowiedzi – a mianowicie gromadzenia słownictwa. Niestety często gromadzenie rzeczowników, czasowników ogranicza się do ich znaczenia podstawowego, a równie często są to jedynie te, które mogą sprawiać dzieciom kłopoty natury ortograficznej. W przypadku opisu natomiast niezbędne są wyrazy oznaczające cechy przedmiotu oraz stosunki przestrzenne. Niepokoi więc tak mała liczba użytych przez dzieci przymiotników, które służą

przedstawianiu okoliczności akcji w sposób barwny, żywy, uwydatniają nastrój i uczucia, podkreślają napięcie akcji. Natomiast – jak wynika z badań – stanowią one łącznie niewielki odsetek w wypowiedziach badanych uczniów. Jest to bowiem jedynie 16,5% słownika oraz 11,8% tekstu wszystkich wypowiedzi.

Warto również zauważyć dużą rozbieżność pojawiającą się podczas analizy frekwencji przyimków. Rozpatrując słownik, zauważyć można, iż ta część mowy obejmuje jedynie 2,2% słownika użytego w wypowiedziach, natomiast w zakresie tekstu przyimki osiągają 13,2%, co świadczy o dużej częstotliwości używania przez uczniów tej części mowy.

Ułamek procenta w wypowiedziach dzieci zajęły partykuły i wykrzykniki. Łącznie stanowią one bowiem jedynie 0,5% słownika i 0,4% tekstu. Warto tu zaznaczyć, ze smutkiem, że wykrzykniki jako część mowy nadająca szczególne zabarwienie wypowiedziom, dodająca dynamizmu, wyrażająca stan uczuciowy bohaterów, nie jest przez dzieci używana w trakcie redagowania wypowiedzi pisemnych.

3. Podsumowanie

Dotychczasowe badania nad językiem uczniów wykazują, że dzieci w młodszym wieku szkolnym rezygnują zwykle ze swobodnej mowy mówionej i zaczynają stosować się ściśle do reguł mowy pisanej w mówieniu. Tendencję tę niejednokrotnie wzmacniają wskazówki nauczyciela. Uczeń przejmuje podane przez nauczyciela i podręczniki wzory i stosuje je w niezmienionej formie w wypowiedziach, bowiem czuje się jeszcze niepewnie, nie posiada wystarczającej kompetencji w zakresie czytania i pisania. Lęk przed popełnieniem błędu powstrzymuje go przed eksperymentowaniem na materiale słownym. Nawet proponowane przez nauczycieli niekiedy bardzo pomysłowe ćwiczenia językowe, nie wyzwalają twórczej aktywności werbalnej dziecka (Popek 1988, s. 64). Nauczyciele powinni stosować jak najwięcej takich ćwiczeń, które przyczyniłyby się do wzbogacenia słownictwa dzieci.

Poszerzeniem zasobu leksykalnego uczniów są wszelkiego rodzaju inscenizacje, np. dramatyzacja, dialogi bezpośrednie i telefoniczne, teatrzyk kukielkowy. Również tu działa wyobraźnia dziecka, budząca go do konstruowania bogatej wypowiedzi, stosowania wyrazów zaczerpniętych z życia codziennego.

Wprowadzanie obrazków i historyjek obrazkowych jako materiałów bardzo atrakcyjnych dla dzieci, a równocześnie stymulujących bardziej od innych procesy poznawcze i kształcenie mowy jest dobrym podłożem do wzbogacania zasobu leksykalnego.

Jak najczęściej w procesie dydaktycznym należy wykorzystywać zabawę jako jeden z podstawowych rodzajów działalności, podczas której możemy

wprowadzać nowe pojęcia. Warto również podczas zajęć wykorzystać wszelkiego rodzaju zagadki, krzyżówki, rymowanki, dzięki którym dziecko może bawić się słowem i wzbogacać swój język. Ćwiczenia językowe wykonywane pod kierunkiem nauczyciela, to jeszcze nie wszystko, jeśli chodzi o świadomą pracę nad rozwojem języka. Otóż bardzo ważnym czynnikiem tego rozwoju jest wzbudzenie w sobie refleksyjnego stosunku do własnych wypowiedzi. Aktywny i chętny stosunek ucznia do ćwiczeń z zakresu wypowiadania się ustnego i pisemnego jest pierwszym warunkiem rozwoju umiejętności językowych. Wypowiadając się, powinniśmy zadawać sobie pytanie: *Czy tak można powiedzieć?* Jeżeli sami nie możemy odpowiedzieć sobie na to pytanie, zajrzyjmy do słownika, który jest kolejnym sprzymierzeńcem w pracy nad doskonaleniem własnego słownika. Czytając książkę, zwróćmy uwagę na językowy sposób ukazania postaci i wydarzeń (Nagajowa 1984, s. 14).

Bibliografia

- Bober-Pelzowska M., (1983), *Rozwijanie mowy uczniów klas niższych*, WSiP, Warszawa.
- Borowiec H., (1996), *Słownictwo elementarzysty a możliwości umysłowe dziecka*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Dąbska I., (1967), *O narzędziach i przedmiotach poznania*, PWN, Warszawa.
- Encyklopedia języka polskiego*, (1994), Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Jakubowicz-Bryx A., (2002a), *Podręcznik w edukacji wczesnoszkolnej jako środek wspomagający doskonalenie słownictwa uczniów* [w:] Synowiec H. (red.), *W kręgu zagadnień dydaktyki języka i literatury polskiej*. Wyd. Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Jakubowicz-Bryx A., (2002b), *Słownictwo wypowiedzi pisemnych uczniów klas początkowych (z badań nad opowiadaniem i opisem)* [w:] Michalewska M., Kisiel M. (red.), *problemy edukacji lingwistycznej. Teoria i praktyka edukacyjna w zmieniającej się Europie*, tom I, *Kształcenie języka ojczystego*, IMPULS, Kraków.
- Kida J., (1990), *Kształcenie języka ojczystego uczniów w korelacji z nauczaniem języków obcych w szkole*, WSP, Rzeszów.
- Kida J., (2002), *Aspekty kształcenia leksykalnego w edukacji szkolnej* [w:] Synowiec H. (red.), *W kręgu zagadnień dydaktyki języka i literatury polskiej*. Wyd. Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Laskowski E., Polański E., (1984), *Sposoby kształtowania słownictwa uczniów* [w:] *Z teorii i praktyki dydaktycznej języka polskiego*, nr 5, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.
- Lubaś W., (1979), *Spoleczne uwarunkowania współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Nagajowa M., (1984), *Słowo do słowa*, WSiP, Warszawa.
- Popek S. (red.), (1988), *Aktywność twórcza dzieci i młodzieży*, WSiP, Warszawa.
- Tłokiński W., (1982), *Mowa. Przegląd problematyki dla psychologów i pedagogów*, PWN, Warszawa.
- Zarębina M., (1980), *Język polski w rozwoju jednostki. Analizy tekstów dzieci do wieku szkolnego. Rozwój semantyczny języka dziecka*, Kraków.